

PROIZVODNJA ZAJEDNIČKOG KULTURNOG NASLEĐA: KULA NEBOJŠA. BEOGRAD – NOVI SIMBOLI U SREDNJOVEKOVNOJ KULI**

Apstrakt: Kroz ovaj rad želela sam da zabeležim neke započete i nezavršene procese, aktere i delatnike, perspektive i probleme, sa kojima sam se susrela u radu na projektu „Konzervacija, restauracija i revitalizacija kule Nebojša u starom delu grada Beograda”. Kako je projekt realizovan na prostoru Beogradske tvrđave, koja poseduje status zaštićenog kulturnog dobra od izuzetnog značaja za Republiku Srbiju, tako su sve radnje sprovedene planski, kroz niz koraka, u saradnji sa brojnim institucijama i pojedincima iz različitih struka, uz poštovanje preporuka Venecijanske povelje. Kao osnova za razmišljanje na temu „Proizvodnja zajedničkog kulturnog nasleđa: Kula Nebojša. Beograd – Novi simboli u srednjovekovnoj kuli“, poslužilo mi je izlaganje koje sam održala na skupu u Atini u novembru 2012. godine¹, kojim je projekat predstavljen grčkoj javnosti, zatim lično sećanje, društveni i politički kontekst u kome se projekat realizovao. Rad je samorefleksija jednog proživljenog iskustva i „naknadne pameti” o okolnostima i odnosima snaga društvenih aktera, jednog etnologa – istraživača. U radu se razmatraju uslovi i efekti rada na spomeničkom nasleđu, promena funkcije i simbola kulturnog dobra, kao i i proces proizvodnje novih simbola i značenja kojima je Kula postala pozornica i inspiracija.

Ključne reči: Kula Nebojša, funkcija, simbol, heterotopija, Beogradska tvrđava, antropologija nasleđa

* todosic@gmail.com

** Lucic-Todosic Ivana: Kula Nebojsa. Belgrade – New symbols in the medieval tower. „Crossroads of Greek and Serbian History. From Theory to Practice. The Nebojsa Tower Paradigm“. Athens 29.11.2012. Institute of historical research (IHR/NHRF) and European Centre for Byzantine and post Byzantine Monuments (E.K.B.M.M.)

1 Sa praksom zaštite kulturnog nasleđa srela sam se najpre 2004. godine kroz rad u Upravnom odboru Zavoda za zaštitu spomenika kulture grada Beograda (2004–2008. godine), a zatim kroz poslove upravljanja Javnim preduzećem „Beogradska tvrđava“ koji mi je bio poveren od 2008. do 2013. godine. Radeći ove poslove bila sam u direktnom dodiru sa procesima planiranja, izrade projektne dokumentacije i realizacije poslova zaštite kulturnog nasleđa na prostoru Beogradske tvrđave i šire, na teritoriji grada Beograda. Od samog početka bila sam odgovorna za realizaciju projekta obnove kule Nebojša iz grčke donacije. Tako sam zapravo postala svedok i učesnik u poslu promene simbolike objekta koji je integralni deo jednog zaštićenog kulturnog dobra.

Uvod – od teorije do prakse upravljanja kulturnim dobrom

Koncept kulturnog dobra predstavlja danas svuda u svetu jednu od najznačajnijih kulturno identitetskih odrednica svake države. Kulturna dobra reprezentuju prošlost određenog regiona, države, naroda kroz njihovo materijalno i nematerijalno nasleđe. Istovremeno, ona su povezana u svetsku mapu kulturnih dobara koja predstavlja „pamćenje sveta”. Poseban deo nasleđa čine spomenici kulture ili nepokretno kulturno nasleđe, koji predstavljaju svedočanstva određene civilizacije, neke značajne faze razvoja ili značajnog istorijskog događaja. Od kada je 1964. godine usvojena „Međunarodna povelja o zaštiti i restauraciji spomenika i područja” (Venecijanska povelja), usvojeni su i principi za njihovu zaštitu. Sledile su brojne smernice, preporuke i rezolucije za očuvanje kulturnog nasleđa, predlagane i usvajanje u međunarodnim organizacijama, Unesku i Ikomosu. Nakon više međunarodnih skupova evropske države podigle su zaštitu i očuvanje arhitektonskog nasleđa na nivo međunarodne konvencije (Konvencija o zaštiti evropskog arhitektonskog blaga, Granada, 1985). Za to vreme se razvijao i redefinisao pojam istorijski spomenik (Venecijanska povelja), koji je najpre reinterpretiran kao *spomenik* i *lokalitet* (ICOMOS 1965), da bi na kraju bio prihvaćen izraz *kulturno dobro* (Unesco 1968). Burskom poveljom iz 1982 (ICOMOS, 1982) proširuju se svojstva objekata koji se štite na osnovu utvrđenih estetskih, istorijskih, naučnih, društvenih vrednosti. Da bi se u daljim dokumentima (Nara 1994, San Antonio 1996, Krakov 2000) podigao nivo svesti da je materijalno nasleđe neodvojivo od kulturne memorije. Ovim su u sistem zaštite uključena, uz materijalna i nematerijalna kulturna dobra (Vecco 2010, 322–323). Tako je ono što čini kulturno nasleđe ili baštinu značajan deo kulture i kulturne politike država. Studije nasleđa kao akademska disciplina razvijaju se od 80-ih godina XX veka. Prema definiciji koju daje UNESCO, nasleđe je naša baština iz prošlosti, sa kojom živimo danas, i koju ćemo preneti na buduće generacije (Carman i sar. 2009, 17). No rasprava o naučnom polju i metodologiji ove discipline još traje. Po svemu sudeći izgleda da se disciplina razvija kroz praksu rada sa kulturnim nasleđem. Posledično teče proces heritologizacije, odnosno proces u kom se stvara kulturna baština. Budući da stiče i odražava vrednost, kulturna baština se u savremenim društvima posmatra kao potencijal u domenu kulture, ali i ekonomije i politike (Bendix 2003).

Republika Srbija obavlja svoju delatnost zaštite i korišćenja kulturnih dobara preko ustanova zaštite u skladu sa Zakonom o kulturnim dobrima (Sl. Glasnik RS”, br. 71/94, 52/2011). Nepokretna kulturna dobra utvrđuje Vlada Republike Srbije, u postupku utvrđivanja nepokretnih kulturnih dobara, na osnovu obrazloženog predloga koji sačinjava Republički zavod za zaštitu spomenika kulture. Narodna skupština Republike Srbije utvrđuje kulturna dobra od izuzetnog značaja, dok nepokretna dobra od velikog značaja utvrđuje Vlada Republike Srbije. Aktom o utvrđivanju nepokretnih kulturnih dobara, opisuje se kulturno dobro, utvrđuju se mere zaštite i upisuje u registar kulturnih dobara.

Brigu o zaštiti spomenika kulture, prostornih kulturno-istorijskih celina, arheoloških nalazišta i znamenitih mesta, obavljaju zavodi za zaštitu spomenika kulture (Republički, pokrajinski i gradski), dok su za njihovu prezentaciju zadužene turističke organizacije. Prvi primer preduzeća osnovanog za upravljanje jednim kulturnim dobrom je javno preduzeće grada Beograda „Beogradska tvrđava“, koje postoji od 2002. godine. Ono je prvi put kroz svoj rad i nadležnosti vodilo integralnu brigu o spomeniku kulture, povezujući upravljanje, revitalizaciju, interpretaciju², prezentaciju i korišćenje kulturne baštine na teritoriji Beogradske tvrđave i parka Kalemegdan. Zato su primeri iz rada ovog preduzeća dobri primeri prakse upravljanja zaštićenim kulturnim dobrom, njegovim planskim i usmerenim korišćenjem, načinima prezentacije i interpretacije kulturnog dobra, i slično.

Kompleks zaštićenog kulturnog dobra Beogradske tvrđave i parka Kalemegdan, prostire se na beogradskom grebenu, iznad ušća Save u Dunav. Beogradska tvrđava stavljena je prvi put pod zaštitu Rešenjem br. 1108 od 2.12.1946. godine, Odeljenja za zaštitu spomenika kulture NR Srbije pri Umetničkom muzeju. Sledeće rešenje doneo je Zavod za zaštitu spomenika kulture grada Beograda (br. 290/4 od 31.05.1965. godine). Status kulturnog dobra sa najvišim stepenom zaštite, kulturnog dobra od izuzetnog značaja za Republiku Srbiju Beogradska Tvrđava je stekla 1979. godine (Službeni glasnik RS, br. 17/79). Prostor je i fizički podeljen na Gornji i Donji grad, na kojima se nalaze bedemi i objekti koji uokviruju tvrđavu. Najstariji arheološki nalazi govore da je prvo naselje na ovom prostoru formirano tokom neolita. Bogato arheološko i istorijsko nasleđe vezano je za tvrđavu. Prvo rimsko utvrđenje, nastalo početkom I veka, bilo je zemljano-palisadnog tipa, da bi ga kasnije zamenio utvrđeni vojni logor-kastrum. Od II do XIX veka tvrđava je promenila mnoge upravljače, dograđivana je i rušena, nastanjivana i napušтана. Burna istorija Beograda, Osmanskog i Austrijskog carstva upisana je u njenom tlu i u njenim zidinama. Kroz ovaj period beogradske fortifikacije evoluirale su od rimskog kastruma, preko vizantijskog kastela, srednjovekovnog grada, orijentalnog šehera, barokne tvđave – grada, sve do njenog današnjeg izgleda. Impresivan istorijski okvir u kome se formirala današnja Beogradska tvrđava, ostavio je na ovom prostoru relativno malo sačuvanih vidljivih materijalnih dokaza svog trajanja. Mnogi važni objekti nepovratno su izgubljeni, dok drugi čekaju na restauraciju i revitalizaciju. Danas sačuvana beogradska fortifikacija skriva u sebi mnogo više nego što posetilac može da vidi. Ostaci objekata vojne arhitekture pripadaju raznim istorijskim fazama, od kraja II do sredine XVIII veka – rimskom i vizantijskom periodu, srpskom srednjem veku (XV vek), austrijskom (kraj XVII i prva polovina XVIII veka) i tuskom (sredina XVIII veka). Na kompleksu se nalaze i drugi javni spomenici, dve pravoslavne crkve, dve galerije, Vojni muzej, Zoološki vrt i parkovske skulpture.

2 Interpretaciju spomeničkog nasleđa Beogradske tvrđave započeli su Branislav Rabotić i Maja Stamenković u proleće 1998. godine, u formi besplatnih redovnih vođenih tura, čiji je sponzor bila gradska opština Stari Grad.

Tvrđava na beogradskom grebenu dograđivana je i ojačavana uvek kada su joj pretili osvajači i ratovi, dok su joj bedemi slabili i prostor unutar i uz utvrđenje u gradski prostor pretvaran u vremenima mira i prosperiteta. Nagoveštaji najeze neprijatelja jačale su njene zidine, dok joj je mir donosio neumitno utapanje u grad. Ovaj reprezentativni gradski spomenik kulture, uronjen u parkovsko okruženje, osim fizičke prisutnosti, predstavlja dinamični prostor, koji živi kroz svoje slike, asocijacije i simbole. Simbolika objekta, spomenika kulture usko je povezana sa njegovim trajanjem i funkcijama koje je vršio. Tokom vremena, dodaju im se i menjaju funkcije i reprezentacije, pa se tako menja i odnos društva prema njima. Kada se izgube njegove prvobitne funkcije zbog kojih je napravljen, postaje relikv iz prošlosti. Kao relikv vremena on ima dokumentarnu vrednost i podleže valorizaciji i interpretacijama. On je istovremeno medij i poruka (Maroević 1988). Dajući mu status kulturnog dobra od izuzetnog značaja, označavaju mu se granice dobra, kao i aktivnosti i radnje koje se na njemu sprovode i kontrolišu. Tako prostor ovog kulturnog dobra postaje jedna označena oblast – prostor u kome važe posebna pravila.

Spomenik kulture kao prostor za simboličko čitanje grada

Istureni deo beogradske tvrđave, kula Nebojša, nalazi se na Donjem gradu, okružena putem i prugom, na mestu gde su nalazi najniža tačka zaštita od poplava beogradskog priobalja. Ovde su kote zaštite od poplava najniže i česta su manja ili viša izlivanja poplavnih i podzemnih voda. Usamljena kula tu stoji kao važni svedok minulih vremena, branilac Belog grada. Odvojena od tokova gradskog života, kula Nebojša, bez funkcije ali sa značajem i značenjem, predstavljala je mesto drugosti ili heterotopiju³. Intervencije koje su na njoj vršene naglasiće i potvrditi ova njena svojstva.

Kroz „čitanje spomenika” sagledavaju se aspekti ovog kulturnog prostora, i proverava Lefebvrova teza o prostoru kao društvenom proizvodu (Lefebvre 1991[1976], 26) čije se značenje izražava i sagledava kroz odnose moći. Prostor tvrđave i objekata na njoj istovremeno je prostor „objekata”, „subjekta” i aktivnosti koje se na njemu sprovode. Ove prostore takođe odlikuju imaginarni i simbolički elementi koji nalaze svoj izvor u istoriji (Lefebvre 1991[1976], 41).

Reprezentacije prostora su apstraktne, ali one itekako imaju ulogu u društveno – političkoj praksi. Posmatrani na ovaj način objekti spomenika kulture mogu da prevaziđu ograničenja vremena i da proizvedu utisak da je mesto koje posmatramo realno-povezano sa prostorom koji ga okružuje i apsolutno nerealno, tj. da odražava, kao u ogledalu, mešovita iskustva mesta bez mesta, odnosno da postaju ogledala društvenog trenutka⁴.

3 Pojam heterotopija, sastoji se od dva pojma – *hetero* – drugo, različito i *topos* – mesto.

4 Fuko definiše dve kategorije ovakvih mesta, heterotopija – kao heterotopije krize i heterotopije odstupanja (Foucault, 1986)

Ostaci bedema, kapija, objekata na tvrđavi nisu proizvod samo jednog istorijskog perioda, već su višeslojni i svaki krije potencijalni novi značajni nalaz koji bi dopunio već dovoljno mozaičku sliku tvrđave. Povezivanje tvrđave, njenih prostora i objekata sa umetničkim stvaralaštvom dopunjuje naš doživljaj tvrđave i pruža mogućnost da sebe (kroz lično i emotivno učešće) sagledamo iz različitih vremenskih niša prošlosti. Izgradnja ovog seta asocijacija i simbola je lična, ali se odvija istovremeno kod više učesnika – stvaralaca i konzumenata, čime se posredno utiče na izgradnju kulturalnog identiteta (Assmann 1995). U njenim prostorima simboli se pojavljuju i stvaraju u kombinaciji ova dva elementa, te je simbolika tvrđave i njenih objekata proizvod „dubokog doživljenog iskustva stvarnosti koje se ne može drukčije iskazati do baš onako koncizno kako se saopštava“ (Bogdanović 1976, 10). U radu će biti kombinovana metodologija diskursivne analize i participativno-učesničke opservacije (Carman et al. 2009).

Kula Nebojša – istorijsko-mitološki diskurs

Pretpostavlja se da je kula Nebojša sagrađena oko 1460. godine, nakon neuspešne Osmanske opsade Beograda 1456. godine. U tom periodu sprovedeni su radovi na obnavljanju uništenih i oštećenih gradskih fortifikacija i izgradnja novih objekata. Podignuta je na samoj obali reke, na ulazu u Dunavsko pristanište. Velika osmougaona topovska kula, prečnika 8.5 metara, bila je prvobitno visoka preko 20 m. Debljine zidova oko 3m, sa pet nivoa, na svakom je imala po 6 otvora za puške (Popović et al. 2006, 153). Po svom obliku kula spada u red najstarijih topovskih kula. Njena prvobitna funkcija, bila je odbrambena i strateška. Nalazeći se u utvrđenju na razmeđu carstva, kultura i religija, kula je stajala kao bastion otpora, čiji je svedok do danas ostala.

I pored više neuspešnih opsada, zaposedanje grada na bregu iznad ušća Save u Dunav, ostalo je jedan od glavnih ciljeva Osmanlija na putu ka zaposedanju zemalja ugarske krune. Do sudbonosne promene za Beograd, došlo je 1521. godine, kada u bitku za osvajanje utvrđenog Beograda polazi sultan Sulejman (1520–1566). U leto 1521. godine Osmanlije su zauzele Beograd. Prvi put nakon više stoleća grad je izgubio primarnu vojno-stratešku funkciju važnog graničnog utvrđenja, jer se težište ratnih sukoba prenelo na sever. Utvrđenje je izgubilo svoj odbrambeni značaj, što se i odrazilo na njegov kasniji razvoj (Popović et al. 2006, 165).

Radovi na obnovi oštećenih i porušenih bedema i kula započeli su odmah nakon osvajanja grada, tako da je do kraja septembra bilo obnovljeno 11 kula (Popović et al. 2007, 168). Pretpostavlja se da je tom prilikom obnovljena i spaljena kula na ulazu u Dunavsko pristanište – današnja kula Nebojša. Otkriveni ostaci bedema uz kulu Nebojšu ukazuju na značajnu obnovu Priobalnog bedema, neposredno posle turskog osvajanja. Dalja osvajanja Osmanlija, najpre Budima 1541. godine, zatim Temišvara 1552. godine, potisnula su značaj

Beogradske tvrđave. Ona će se u narednom periodu razvijati kao pozadinska tvrđava koja je služila za skladištenje municije, hrane i sakupljanje i opremanje vojske za pohode na sever. Sve do početka devete decenije 17. veka, slabio je značaj vojnog utvrđenja, a raslo je i širilo se civilno naselje, orijentalni šehar.

Na gornjem gradu dominirala je jedna jača i veća kula, poznata kao kula Nebojša (neosvojiva – ona koja se ne boji boja). Iz turskog popisa 1536. godine saznaje se da su u njoj čuvani barut, oružije i alati. Negde u toku šeste decenije 16. veka, kao posledica udara groma, eksplodirao je barut koji se nalazio u jednoj od kula Zamka.

Kada je Beogradska tvrđava transformisana u bastionu atiljerijsku fortifikaciju, gubi se odbrambena funkcija kule Nebojša i ona sasvim gubi svoj značaj. U drugoj polovini XVIII veka, verovatno nakon poslednjeg Austrijsko-Turskog rata 1789–1791. godine kula menja funkciju, pretvorena je u tamnicu, za sve one koji su predstavljali opasnost po Otomansku vlast.

Kula Nebojša, kao važni gradski toponim, ima priču koja je prati. Pre nego što je dobila svoje sadašnje ime, bila je poznata pod imenima Bela ili Temišvarska kula. Nakon što je u eksploziji baruta uništena kula na Gornjem gradu, donjogradska kula dobila je epitet nebojša. Legenda kaže da ona nije uništena, već da je odletela u vazduh, a da se njen duh preselio u kulu na Donjem gradu, koja će nakon toga postati najznačajnija kula u ovoj srednjovekovnoj tvrđavi-gradu, nova neosvojiva Nebojša kula. Povratkom Osmanlija u grad 1739. godine, Turci su zatvorili dunavsku luku, a usamljena kula postala je tamna i vlažna tamnica. U srpskoj narodnoj epskoj pesmi Buna na dahije, kula Nebojša se pojavljuje kao mesto sa koga su turske age videle providenje svoje score sudbine, posmatrajući odraz meseca i zvezda u tepsiji napunjenoj vodom zahvaćenom iz reke. Nakon neuspeha Prvog srpskog ustanka mnogi Srbi bili su zatočeni u kuli, i to ju je označilo kao jedan od mračnih simbola Beograda⁵.

Dvadeseti vek je doneo Beogradu nova razaranja, a kuli nova velika oštećenja. Tridesetih godina dvadesetog veka u njenoj neposrednoj blizini izgrađeni su put i železnica. Tako je kula ostala odsečena od tvrđave i od priobalja. Konzervatorsko-restauratorski radovi izvedeni su na ovom objektu 1963. godine. Usled prodora poplavnih i podzemnih voda objekat je lagano propadao, nivoi u kuli i stepenice su se urušili. U kulu su se naselile ptice i beskućnici. Posećivali su je članovi udruženje Grka iz Beograda na godišnjicu smrti grčkog pesnika i revolucionara Rige of Fere, koji je ovde bio zatočen i pogubljen krajem XVIII veka. Krajem XX veka, u vreme kada je u Beogradu postavljen spomenik Rigi, postavljena je ploča na ulazu u kulu sa gravirom lika Rige od Fere i imenima sa njim pogubljenih grčkih patriota. Izgledalo je da kuli, gotovo zaboravljenoj na obodu tvrđave, preči dalje propadanje i zaborav.

5 Poznato je da je u kuli bio zatočeni i pogubljen beogradski mitropolot Metodije 1801. godine. Nakon sloma ustanka 1813–1815. Godine, ovde su vršena masovna pogubljenja. 1815. godine šest meseci je u kuli je bio zatočen Jevrem Obrenović, brat Kneza Miloša, kasnije prvi gradonačelnik – gubernator varoši i Nahije Beogradske. (Popović 2007,18)

Slike 1. Kula Nebojša i priobalni bedem, izgled pre restauracije

Profilacija spomenika kulture – ka novoj paradigmi kule Nebojša

Tek sporedno pomenuta u planu detaljne regulacije iz 1969. godine (Sl. list grada Beograda, br. 6/69) kula je čekala da se ispune oni neophodni uslovi u razvoju grada da bi se sa njim još čvršće povezala⁶. Dešavanja devedesetih i političke promene koje su u zemlji usledile početkom dvehiljadite, donele su novu paradigmu političkih trgovina koje su sledile puteve ekonomske logike. Društvena svojina počela je da menja vlasnike. U blizini reke, i dunavskog keja, kula se našla na meti potencijalnih investitora, koji su od nje nameravali da naprave kafić. Samo je intervencija iz Grčke sprečila da se to i dogodi. U međuvremenu je grad Beograd 2002. godine, formirao svoje Javno preduzeće Beogradsku

6 Planom je predviđeno da se zapadna polovina Donjeg grada od već izgrađenog keja na Savi do Kule Nebojše ne nasipa, da bi se što više istakao kontakt vode sa zidovima tvrđave.

Uklapanje mesta značajnih za istoriju i kulturu grada u moderne gradske tokove, na način da se ne naruši njihova suština i ne izgubi vrednost, posao je gradskih planera. Dragoceno gradsko jezgro, koje se prostire na velikoj površini, tokom godina, bilo je i inspiracija za različite projekte. Prateći zamisli planera i projektanata mogu se uočiti dva principa u pogledu uređenja i funkcionalnih elementa beogradske tvrđave. Dok su jedni želeli da sve promene i ponovo izgrade, drugi su bili nepokolebljivi u nastojanjima da sve zatečeno očuvaju. Najznačajni i najuspešniji projekat povezivanja tvrđave sa gradskim jezgrom bilo je pretvaranje „gradskog polja” Kalemegdana u park, koja je realizovano prema prvobitnoj ideji prvog srpskog urbaniste Emilijana Josimovića, krajem XIX i početkom XX veka. (Vrzić i sar. 2011) Park je na izvestan način zaštitio tvrđavu, dao joj pitomije i kultivisanije okruženje u zelenilu, ali je i promenio njeno sagledavanje kao fortifikacijskog objekta. Doprinos oživljavanju prostora tvrđave, dali su i njeni stanari i sadržaji koje su ovde doneli (Vojni muzej, Galerija Prirodnjačkog muzeja, Opservatorija, košarkaški i teniski tereni, luna-park, crkve Ružica i Sveta Petka, restoran i Zoološki vrt).

Na nivou vizije-utopije ostali su projekti stadiona na Donjem gradu, Gondole ka Velikom ratnom ostrvu i Gardošu, veliki panoramski „točak” i drugi.

tvrđavu i poverio joj na upravljanje ovo kulturno dobro. Otpočeli su su obimniji radovi na sređivanju tvrđave, otvaranju pojedinih objekata za posetioce, istraživanjima, konzervaciji i restauraciji delova tvrđave u saradnji sa Zavodom sa zaštitu spomenika kulture grada Beograda, Republičkim zavodom za zaštitu spomenika kulture, Arheološkim institutom SANU-odeljenjem za beogradsku tvrđavu i drugim relevantnim institucijama⁷.

Na sve specifičnosti posla, funkcionisanja i rada na ovom prostoru, nadovezao se grčko–srpski projekat obnove kule Nebojša. Trebalo je u ovom objektu, koji je davno izgubio svoju funkciju, osim kao deo jedne zaštićene spomeničke celine, obezbediti novu funkciju i reprezentaciju. Naslonjena na gotovo urušene bedeme tvrđave stajala je kula Nebojša kao simbol minulih vremena. Bila je to, do tada, najveća pojedinačna donacija gradu Beogradu iz oblasti zaštite kulturnog nasleđa. Iako je donacija bila grčka, za njenu izvedbu i realizaciju zadužena je bila srpska strana, sa izuzetkom memorijalnog dela posvećenog Rigi od Fere, koju su realizovali grčki stručnjaci.⁸

Projekat obnove kule – prevođenje spomenika kulture u mesto sećanja

Projekat „Restauracija, konzervacija i obnova kule Nebojša u starom delu grada Beograda“ pokrenut je na svečanosti održanoj u grčkom Parlamentu, 19. decembra 2007. godine, kada je potpisan Sporazum o saradnji između gra-

7 U periodu od deset godina izvedeni su konzervatorsko-restauratorski radovi na površini od 230.000 m². Obnovljena je kula Nebojša, restaurirani su objekti Bastiona Savske padine, Sava kapije i unutrašnje Stambol kapije, Mračne i Kralj kapije, Mali stepenišni silaz. Delimično je obnovljena Mala barutana, Arsenal-topolovnica, jugoistočni front tvrđave, sa lokalitetima Veliki ravelin i Karadorđeva kapija (Lučić-Todosić, 2014, 151). Paralelno je teklo osmišljavanje sadržaja, uvođenja prezentera i programa, sa ciljem da se u obnovljenim prostorima ponude odgovarajući sadržaji za posetioce. Registrovano je udruženje „Sekcija Tvrđava i ostataka utvrđenih gradova“ koje je trebalo da poveže tvrđave u Srbiji, radi zajedničkih nastupa, identifikacije problema, stručnu brigu i traženje potencijalnih donatora. Počelo se razmišljati o nominaciji tvrđave za Unesko. Obnova, mapiranje, korišćenje, upravljanje prostorom i objektima na tvrđavi, realizacija programa i događaja, i sl., sve to se našlo u ingerencijama ovog preduzeća, sve sa problemima oko tema granica i mogućnosti upravljanja kulturnim dobrom, vršenja poslova zaštite i nerešenih odnosa sa zatečenim stanovnicima-korisnicima na kompleksu koji su već izgradili neka svoja pravila preživljavanja i međusobne odnose.

8 Iz perspektive učesnika u realizaciji projekta, od njegovih početaka do otvaranja objekta za posetioce, i kasnije kroz planiranje i realizaciju programa u objektu, mogu da posvedočim da se oko ovog projekta stvorila atmosfera „spašavanja kule“. Svi učesnici u projektu bili su svesni osetljivosti rada na spomeniku kulture i sa pažnjom su učestvovali u svakoj fazi rada na njenoj obnovi i revitalizaciji. Niz događaja, ličnosti i pravila koja su se postavljala, tokom njene realizacije doveo je do toga da je Kula i postala bastion odbrane kulturnog nasleđa i kulture Beograda, pa i Srbije. Nakon ovog projekta ništa više nije bilo isto, ni za Kulu, ni za tvrđavu, a ni za nas.

da Beograda i Evropskog centra za vizantijske i post-vizantijske spomenike (E.K.B.M.M.)⁹.

Radovi na obnovi kule Nebojša počeli su u junu 2009. godine, a završeni su postavljanjem izložbe i svečanim otvaranjem u prisustvu dva predsednika – predsednika Republike Grčke, Karlosa Papuljasa i Republike Srbije, Borisa Tadića, 29. aprila 2011. godine. U realizaciji projekata učestvovalo je 18 institucija i 148 kompanija i profesionalaca. Projektnu dokumentaciju izradili su Republički zavod za zaštitu spomenika kulture Srbije i Arhitektonski fakultet iz Beograda. Arheološka istraživanja i monitoring projekta sproveo je Arheološki institut SANU – istraživački projekat za Beogradsku tvrđavu. Materijal za izložbu izabrali su i obradili saradnici Istorijskog muzeja Srbije i stručni tim iz Grčke, ovlašćeni predstavnici Evropskog centra za vizantijske i post-vizantijske spomenike (E.K.B.M.M.). Na muzeološkoj i implementacionoj studiji i realizaciji učestvovali su tim iz Srbije i tim iz Grčke. Stručni nadzor nad radovima izvršili su Saobraćajni institut CIP, Arheološki institut SANU – istraživački projekat za Beogradsku tvrđavu i Republički zavod za zaštitu spomenika kulture.¹⁰

Slika 2. Kula i bedem sa ugrađenim aneksom, nakon završenih radova

Na početku definisani ciljevi koje je projekat trebao da ispuni, bili su:

- očuvanje napuštenog i delimično uništenog kulturnog dobra u istorijskom centru Beograda, na Beogradskoj tvrđavi;
- sprečavanje ovog značajnog srednjovekovnog objekta od ozbiljnih oštećenja, i
- izrada adekvatnog prostora za spomen obeležje grčkom patrioti Rigi od Fere.

⁹ Pregovori pre potpisivanja Sporazuma trajali su gotovo četiri godine. Jedan od zagovornika i inicijatora projekta bio je Geogrios Surlas, potpredsednik grčkog parlamenta, rodom iz Velestinova, rodnog mesta grčkog revolucionara Rige.

¹⁰ Detaljan spisak učesnika na projektu može se pronaći na stranici <https://kulanebojsa.rs/>

Idejni projekat je predstavljen na jesen 2008. godine u skupštini grada Beograda, dok je za projektovanje, izvođenje radova na objektu i realizaciju izložbe do otvaranja, bilo potrebno nešto više od dve godine (od jeseni 2008. do proleća 2011. godine). Nadzor nad projektom i njegovom realizacijom pratio je Programski savet kule Nebojša sastavljen od stručnjaka iz Grčke i Srbije¹¹. Od samog početka znalo se da će uslovi u kojima se objekat nalazio i promena funkcije do koje je trebalo da dođe nakon radova, staviti projektante i zaštitare pred izazov. Uz radove na restauraciji i zaštiti jednako su bili važni poslovi tehničke zaštite objekta od voda i pristupačnost kule za posetioce. Najpre je napravljen izbor između dva ponuđena pristupa – rešenja, savremenog i konzervativnog, koje je ponudio tim Arhitektonskog fakulteta. Savremeno rešenje predviđalo je sagledavanje kule iznutra u svoj svojoj monumentalnosti, bez vraćanja porušenih međuspratnih konstrukcija i uz uvođenje pokretne platforme, pomoću koje bi se posetioci kretali od dna do vrha kule, prateći istovremeno audio-vizuelne sadržaje iz njene istorije. Konzervativni pristup je predviđao izradu metalne konstrukcije na zatečenim nivoima, formiranje spratova i stepeništa za posetioce, radi postavljanja izložbenih sadržaja na svakom nivou. Programski savet kule Nebojša izabrao je konzervativno arhitektonsko rešenje i savremeni muzejski pristup koji je predviđao postavljanje multimedijalne izložbene postavke u objektu.

Nakon završenih radova konzervirani i restaurirani su Kula, Priobalni bedem i Vodena kapija II. Da bi se obezbedila zaštita od poplavnih voda i korišćenje kule Nebojša, unete su u objekat nove konstrukcije i arhitektonski elementi. Izgrađena je betonsko-čelična konstrukciju unutar bedema koji se naslanja na kulu i izlivena betonska ploča ispod nivoa poda, unutar kule. To je omogućilo da se u delu novonastalog prostora, formira ulazni hol, sa garderobom, suvenirnicom i toaletima za posetioce. U kuli su ponovo postavljani nivoi podova na čeličnoj konstrukciji i projektovano novo stepenište. Instalirano je podno grejanje u prizemlju objekta, čime je obezbeđeno korišćenje objekta tokom cele godine. Ugrađena su čelična brodska vrata, na ulazu u objekat u novu betonsku konstrukciju, što treba da obezbedi njegovu potpunu zaštitu u slučaju velikih poplavnih voda. Nalazi do kojih se došlo tokom rada na objektu prezentovani su u enterijeru i eksterijeru. Postavljena je multimedijalna izložba, na kojoj je na svakom nivou predstavljena jedna istorijska priča.

U ulaznom aneksu kule predstavljena je istorija kule Nebojša kao vojnog objekta koji je izgrađen kao deo odbrambenog sistema grada pred naleti-

11 Programski savet kule Nebojša, imenovao je gradonačelnik Beograda, Dragan Đilas, na inicijativu grčke strane. Zadatak Programskog saveta bilo je praćenje celokupne realizacije projekta, na osnovu čega su davana odobrenja za uplate tranše donacije, finansijska i tehnička-kontrola i odgovornost za realizaciju izložbe. Činili su ga dva člana iz Grčke – dr Evangelia Hadjityrphonos, prof. Georgios Karadedos (prof. Charalambos Bakirtzis, angažovan u 1. fazi) i tri iz Srbije – Akademik Gojko Subotić, Dr Marko Popović i Marina Andrić.

ma osmanske vojske. Tako je ovaj fizički objekat i simbolički predstavljao „predziđe Hrišćanstva” pred naletima osmanske vojske. Zatim su prikazani najvažniji događaji iz istorije Beograda, osmansko osvajanje Beograda i mesto koje je kula imala u periodu osmanske vladavine, kao i tokom austrijske uprave Beogradom tokom 18. veka. U prizemlju kule, napravljena je umetničko-dokumentarna instalacija kao omaž svim zatočenicima iz vremena kada je kula služila kao tamnica. Krajem XVIII i početkom XIX veka kula postaje simbol osmanske represije nad hrišćanskim ustanicima, pristiglim iz raznih krajeva Balkana, protiv viševjekovne osmanske vlasti. Na prvom nivou, predstavljen je Riga od Fere, njegov život, ideje i aktivnosti. Po nalogu Visoke Porte, Riga je zajedno sa sedmoricom svojih sunarodnika, zatočen u kuli Nebojši, gde je i pogubljen 13. juna 1798. godine. Izložba na drugom nivou posvećena je Prvom srpskom ustanku i nastanku srpske države početkom XIX veka. Na poslednjem, četvrtom nivou predstavljen je razvoj Beograda od pograničnog grada-tvrđave Osmanskog carstva do prestonice vazalne Kneževine Srbije.

Slika 3. Postavka u prizemlju kule

Tokom izvođenja radova u objektu, u unutrašnjosti Kule, otkriveni su nago-reli ostaci drvenih greda koje su predstavljale konstrukcije spratova. Pri izvođenju radova za prilaz objektu sa glavnog puta, otkriveni su ostaci objekta austrijske kasarne, sa ognjištem koje je prema nalazu arheologa svedočilo o aktivnosti izlivanja topova ustanika iz I srpskog ustanka¹². Tako je na gotovo faktografski način „dopunjena” izložba u Kuli. S obzirom da u izložbenoj postavci nema originalnih predmeta iz perioda o kojima svedoči, već je sav materijal prezentovan u vidu virtuelne postavke na računarima, koju prate umetničko-dokumentarni elementi

12 Vidi na: <http://www.novosti.rs/vesti/kultura.71.html:271989-Ливени-и-топови-за-Капањорђа>

u prostoru, svaki faktografski elemenat na izložbi je u funkciji dokaznog materijala prvog reda i pojačavanja određenog narativnog toka.

U prizemlju kule umetnička postavka uvodi posetioce u prostor tamnice i vizuelno rekreira dokumentarne likove zatočenika iz prošlih vremena. Na prvom nivou dominira velika Rigina karta Balkana i auditivno prenošene poruke na više jezika iz speva Turio. Na drugom nivou, u prozorima-topovskim otvorima, instalirane su velike staklene prizme – kroz koje se preklapaju originalni grafički prikazi bitki – rečne bitke na Dunavu i bitke za osvajanje Beograda i umetnička instalacije sa pogledom na sadašnji izgled tih lokacija. Na poslednjem nivou dominira velika metalna instalacija „tepsija sa vodom” postavljena visoko na stubu. Iz njene unutrašnjosti reflektuju se na sfernom plafonu kule odrazi vode Dunava, dok se istovremeno na njemu projektuje sudbonosna scena sastanka Dahija u predvečerje prvog srpskog ustanka, iz filma „Život i dela besmrtnog vožda Karađorđa” snimljenog 1911. godine.

Prezentacija postavke u anekesu i u Kuli, predstavlja novu integraciju zapisa i tragova iz prošlosti, dokumenata koji svedoče o prošlosti objekta, funkcijama koje je ispunjavao, ulozi koju je odigrao, određenom istorijskom razdoblju, o ključnim dešavanjima, ličnostima i idejama s kraja XVIII i prve polovine XIX veka čiji su se putevi ukrstili u Beogradu. Istovremeno se, zahvaljujući korišćenim umetničkim strukturnim, vizuelnim i tehničkim elementima, otvara simbolička i metaforička priča u kojoj se odbrambena Kula, pojavljuje kao katalizator promena, metafora društvenog posrtanja i oslobođenja. U doživljaju savremenika iz Srbije, kula na obodu Otomanskog carstva, nekadašnji bastion hrišćanstva i evropske civilizacije, predstavlja onaj izgubljeni deo Evrope, koji je postao tamnica naroda ali se nje nije nikada odrekao, već ju je svojim patnjama i stradanjima ojačao.

Otvaranjem kule Nebojša i Aneksa završena je prva faza projekta revitalizacije, konzervacije i obnove kule Nebojša. U drugoj fazi trebalo je da se prema postojećem projektu dovrši multifunkcionalna sala ugrađena u bedemu, pored Nebojšine kule. Planirano je da aneks, nastao unutar bedema, postane prostor za programe u oblasti kulture, organizovanje panel diskusija, predavanja i predstava. Uprkos uspešnoj realizaciji, postojećoj dokumentaciji, značaju projekta i pažnji koju je izazvao, nije se prešlo na drugu fazu realizacije. Iako je realizaciju projekta pratila srpska i grčka javnosti, uz angažovanje brojnih stručnjaka iz oblasti zaštite, arhitekture, arheologije, on nije do kraja završen. Prostor u bedemu, osmišljen i projektovan za multifunkcionalnu dvoranu, nije zakrovljen. Postavljeni cilj oživljavanja Dunavskog priobalnog dela grada i uspostavljanje novog kulturnog centra nije realizovan. Kula je na neki način postala svedok političke promene koja se desila u Beogradu i u Srbiji i sve većem smanjivanju finansija za kulturu, pri čemu su se objekti i kulturni programi sveli na proizvod. Čak i kao takva, nedovršena, ona je ispunjavala svoju funkciju i vršila svoju misiju prenosnika znanja o istoriji grada-tvrđave.

Likovi nacionalnih heroja¹³ – Riga naspram Karađorđa

Iako je postavka u objektu kompleksna, razrađuje i uključuje više povezanih ličnosti i narativa, može se reći da su dominantni likovi izložbene postavke u Kuli Nebojša Riga od Fere i Karađorđe Petrović. Oko obe ove ličnosti razvile su se u njihovim zemljama herojske mitologije, a oni se pojavljuju u društvenom prostoru kao figure sećanja. Na ovom mestu postali su povezani u jednoj zajedničkoj priči čiji su akteri Kula, pobunjenici, Beograd i Balkan.

Riga od Fere, grčki nacionalni heroj, bio je dobro obrazovani činovnik koji je službovao kod bogatih i uglednih Grka u Otomanskom carstvu. Pored toga on je bio vizionar – pobunjenik i pesnik. Smatra se da je on bio predhodnik grčkog ustanka protiv Osmanskog carstva 1821. godine. Nakon što su ga Osmanlije pogubile, postao je legenda u svom narodu. Njegove bliske saradnike, Osmanlije su hapsile i likvidirale, a njegove manifeste i pesme uništavale. Ipak, sve to nije sprečilo da postane nacionalni heroj i da njegov lik pređe u legendu i mit. O njegovom rođenju i ranoj mladosti ostalo je malo pouzdanih podataka.

Zvanična Rigina biografija navodi da je rođen 1757. godine u Velestinu u Tesaliji. Nakon što je u 20-toj godini ubio jednog viđenijeg Turčina, potražio je sklonište na Olimpu kod pobunjenika Spire Zere. Kasnije se pridružuje monasima na Atosu, a zatim odlazi u Carigrad, gde je radio kao lični sekretar fanariota Aleksandrosa Ipsilantisa. Nakon službovanja kod Ispisilantija prelazi u Vlašku gde je radio kao zemljišni upravnik, trgovac i sekretar u aristokratskoj porodici Brankovanu. Zabeleženo je da je 1790. godine u Beču, radio kao sekretar u službi Hristodula Kirlianina, barona De Langenfelda. Ovde će Riga objaviti svoje prve knjige – „Škola za delikatne ljubavnike“ i „Procvat prirode“. Sledeće godine vraća se u Vlašku gde upoznaje Emila Gaudina, konzula revolucionarne Francuske. 1794. godine Riga stanuje u aristokratskoj grčkoj četvrti Agiu Dimitriu Neu (Svetog Dimitrija Novog) u Bukureštu. U Beču će mu 1796. godine štampati „Programsku mapu Carigrada“ i tu počinje distribuciju izdanja pesme „Turio“. Tu će 1797. godine završiti dela: „Mapa Velike Grčke“, „Mladi Anaharsis“ i „Moralni tronožac“. Tajno štampa „Novi politički ustav“ i „Turio“. Prelazi u Trst, sa ciljem da se vrati u Grčku. Uhapšen je, nakon izdaje, 19. decembra u Trstu. Za to vreme su Austrijanci u Beču, započeli sudsku istragu protiv njega. 10. maja 1798. godine prebačen je u Beograd i izručen osmanskim vlastima. Nakon kratkog tamnovanja u Kuli Nebojša, pogubljen je 24. juna 1798. godine.

13 Nacionalni heroji su uvek istorijske ličnosti koje su svojim postupcima, u vremenima koja su ključna za zajednicu iz koje heroj potiče, zadužili svoje savremenike i potomstvo. Javljaju se kao izraz narodnih težnji i želja za oslobođenjem i ujedinjenjem u zajedničku, nacionalnu državu. (Antonijević 2003) Nacionalni heroji daju svoj život za zemlju i ideju za koju se bore. Ovi heroji strukturišu najviše nacionane i kulturne vrednosti pa predstavljaju pogodne modele za identifikaciju u procesima izgradnje kolektivnog identiteta. Oni učvršćuju identitet grupa u prošlosti, a njihov lik je otelotvorenje kolektivne sudbine.

Narativi govore o Riginjoj sposobnosti da se snađe u različitim situacijama, o naporima da se obrazuje, o položajima koje je zauzimao i poslovima koje je vršio, o osetljivosti prema društvenom trenutku i revolucionarnim težnjama. Portreti na kojima je slikan predstavljaju ga kao dobrostojećeg obrazovanog Grka, dostojanstvenog držanja, crne kovrdžave kose i rustičnih brkova. Prikaz na portretima varira od blagog, dostojanstvenog Rige sa melanholičnim pogledom i stavom pesnika, do snažnog i odlučnog Rige.

Nasuprot njemu nalazi se drugi balkanski pobunjenik Đorđe Petrović, poznatiji kao Karađorđe Petrović. Bio je vođa prvog srpskog ustanka, rodonačelnik dinastije Karađorđević i nacionalni heroj. Neizvesna je godina njegovog rođenja, u izvorima ona varira od 1749. do 1770. godine. Ipak, veruje se da su najpouzdaniji oni koji navode da je rođen na Đurđić, 16.11.1768. godine u selu Viševcu u Šumadiji. Potiče iz siromašne porodice, Otac mu je izbegao u Srbiju iz Crne Gore ili sa Pešterske visoravni. Dok je majka Marica, bila sposobna i otesita žena, „muškog karaktera”. Uz njegovo rođenje vezuju se priče o neobičnim nebeskim pojavama. Prema jednoj verziji na dan njegovog rođenja pojavila se svetlost i duga preko neba usred noći.

Savremenici svedoče da je Karađorđe bio izrazito visok, tamne kose i tamnije puti. Bio je malo poguren i imao je povređenu levu ruku. Vuk Karadžić piše da je imao veliki nos po kome ga je bilo lako prepoznati. Nasuprot snažnoj pojavi imao je visok, piskutav i baršunast glas. Po prirodi bio je strog i preke naravi, spreman da ubije za prestup, čak i najbližu rodbinu. Nakon sloma ustanka, u emigraciji patio je od meleanholije i depresije.

U mladosti učestvovao je u Austrijsko-turskom ratu kao frajkor u austrijskoj vojsci. Nakon rata bavio se stočarstvom i trgovinom stoke. Izbegavši seču knezova, izabran je za vođu Prvog srpskog ustanka. Tokom bitke na Mišaru i opsade Beograda komandovao je ustaničkom vojskom. Osvajanje utvrđenog Beograda (1806), ojačalo je Karađorđev autoritet i utvrdilo njegov status vrhovnog Vožda. Posle sloma ustanka 1813. godine prešao je u Austriju, a zatim odatle odlazi u Rusiju. U Srbiju se vratio jula 1817. godine, kada je i ubijen po nalogu Kneza Miloša, koji je njegovu glavu poslao turskom sulatnu. Lik Karađorđa prepoznat je kao heroj, revolucionar i ratnik.

Nameću se neke paralele i poređenja likova ova dva nacionalna junaka.

Obrazovanje i porodične veze, omogućili su Rigi da putuje i radi u različitim delovima Osmanskog carstva (u Istambulu i u Bukureštu), dok mu je položaj omogućio da stekne i uveća imovinu. On je Balkan video kao političku uniju njegovih naroda, oslobođenu Otomanske vlasti.

Karađorđe je, s druge strane, svoj ugled i položaj stekao izborom među sebi jednakima, zahvaljujući ličnim osobinama, i to pre svega njegovom prekom karakteru (Antonijević 2007, 138) i odlučnosti i sposobnosti da sudi i zapoveda (Antonijević 2007, 139). Prototip je Arhajskog modela heroja ratnika,

koji veliča heroje koji su sposobni da deluju na izvredan način u kritičnim situacijama, zanemarujući i odstupajući od normalnih obrazaca ponašanja, i da stave svoj život na kocku. Srpski nacionalni heroj spasitelj Karađorđe Petrović stao je na čelo ustanika i smelo ih predvodio u borbama sve do sloma ustanka 1813. godine.

Lik Rige od Fere reprezentuje prosvetitelja, revolucionara i pesnika, dok je lik Karađorđa zabeležen u srpskoj tradiciji kao nacionalni heroj, revolucionar i ratnik. Dok je jedan aktivan, zanesen vizijom revolucije protiv Turaka i svebalkanskog ujedinjenja, drugi je vođa i ratnik. Prvi artikuliše ideju slobode, a drugi pokušava da je sprovede u delo. Nasuprot politički osvešćenog Rige čije je delo postavljeno kao putokaz za razvoj savremene grčke države, stoji mitski vođa Karađorđe.

Rigina pozicija dobrostojećeg pobunjenika sa revolucionarnim idejama, stavlja ga na dugačku listu likova heroja tipa Robina Huda. Istovremeno on je dupli insajder – prisutan je u svetu privilegovanih i u svom narodu. On je heroj koji daje slabijima nadu i koji ostavlja u zaveštanje viziju slobodne misli i slobodnog grčkog i svih drugih balkanskih naroda.

Put revitalizacije – kultura kao dodatna vrednost

U vremenu koje je sledilo nakon otvaranja za posetioce, činilo se da se nalazimo na novom početku, u kome ćemo uspeti da od Beogradske tvrđave napravimo u jednu dinamičnu celinu u kojoj će se smenjivati kulturno umetnički programi sa turističkim sadržajima. Smatrali smo da je to najbolji način da se posetioци upoznaju sa istorijskim nasleđem Beograda i Srbije i da dožive tvrđavu i Beograd. Prvog leta nakon otvaranja objekta za posetioce, u nedovršenoj multifunkcionalnoj sali u bedemu u produžetku kule započeo je program novog festivala kulture Dunava – „Dunavfest”. Festival je bio naš doprinos uključivanju Srbije u Strategiju EU za Dunavski region. Počivao je na idejama povezivanja kulturnog i prirodnog nasleđa duž toka Dunava, povezivanja umetnika i publike, i razvoja kulturnog turizma¹⁴. Namera je bila da se pod okriljem festivala razvijaju umetnički sadržaji koji će bogato kulturno i prirodno nasleđe koristiti kao inspiraciju i pozornicu za umetnike i kreativce. Na ovaj način želeli smo da povežemo različite zemlje i spomenike kulture na toku Dunava, kreiramo i razmenjujemo sadržaje i programe i tako otvorimo put domaćim umetnicima i kreativcima da promovišu svoje projekte i radove na evropskom nivou i stvorimo preduslove da budu prepoznati u okviru Dunavske strategije, što bi im omogućilo pristup njihovim fondovima.

14 Festival je pokrenut je uz podršku Ministarstva kulture Republike Srbije. Kao osnova za dalji razvoj projekta trebalo je da posluži veb platforma Virtualni muzej dunava. Dostupno na: <http://www.virtuelnimuzejdunava.rs/pocetna/pocetna.1.html>

Predstavom „Poslednja plovidba” leta 2011. godine, u režiji Nebojše Bradića, svečano je otvoren Dunavfest¹⁵. Prvi čin predstave igran je na brodu koji je isplovio iz Zemuna ka Beogradu. Nastavljena je na obali ispred kule Nebojša i u aneksu kule između bedema, gde je igran poslednji čin ove drame. Predstava je bila pozorišni spektakl-avantura u kojoj su se ponovo odvijala tragična sudbina grčkog heroja. Inspirisana je pričom „Dostava”, nobelovca Ive Andrića, koja govori o poslednjim danima života grčkog revolucionara Rige od Fere, ubijenog u kuli Nebojša. Za kratko vreme od otvaranja, kula je postala značajno mesto u kulturnoj mapi Beograda. Tokom 2012. godine započeo je i program Beogradskih priča, razgovora sa piscima i predstavljanje njihovih knjiga koje su za temu imale Beograd i priče iz Beograda. Neki od najznačajnijih srpskih pisaca – Svetlana Velmar Janković, Ljubomir Simović, Vladimir Pištalo, Vida Ognjenović, Vladislav Bajac, Mileta Prodanović, Nenad Stefanović, i drugi – predstavljali su svoja dela u aneksu kule.

Slika 4. Program književnih razgovora o Beogradu u aneksu kule

Publika je učestvovala u pažljivo odabranim programima visoke umetničke vrednosti. Činilo se da će naša obaveza biti jedino da nastavimo da biramo i unosimo umetničke sadržaje koji će dodati novu vrednost ovom prostoru. Stalni dodir sa istorijom i umetnička produkcija, davali su dimenziju više spomeniku kulture, a brojni umetnici i publika kao da su nam poručivali da smo na putu da izgradimo novi beogradski „hram kulture”. Postojao je snažan osećaj da se na ovom mestu začinje nešto značajno na kulturnoj sceni Beograda. Me-

15 Prvi Dunavfest imao je još nekoliko premijernih događaja: scensko-muzička dela „Istar”, „Ostrvo”, izložbe– „Stranci u Beogradu” realizovanu u saradnji sa Arhivom Srbije, „Podunavljem Srbije sa Feliksom Kanicom”, „Kelti na tlu Beograda”, Festival animiranih studentskih filmova – FESA. Festival se održao još tri sezone, u sasvim redukovanom obliku.

Slika 5. Program Dunavfesta, predstava
Poslednja plovidba

đutim trka u koju smo se upustili sa partnerskim institucijama kulture vodila se u konkurenciji manifestacija zabavnog i lakog sadržaja „Fiš festa”, Viteških festivala, komercijalnih sadržaja za decu „Dino parka” i sl.

Kula kao ogledalo vremena – heterotopija objekta kulture

Narativi koji se stvaraju o prošlosti delimično su i proizvodi našeg suočavanja sa izazovima sadašnjosti i neizvesnošću koju budućnost nosi. Srećniji gradovi pri rekonstrukciji svojih spomenika kulture, možda bi naglasak stavili na nekim drugim pričama iz istorije gradske kule. Priče koje u tim procesima nastaju ne mogu da izbegnu uticaje društvenog trenutka, kao ni dodire sa sferama simboličkih značenja. Pri tome će i njihovi akteri, odnosi i dela, postati vidljiviji i jasniji na mestima zgusnute istorije i ubrzanog smenjivanja društvenih drama.

Susret predsednika dve države i zajedničko otvaranje objekta-spomenika kulture, upriličen na formalan način, doprineo je čitanju objekta iz još jednog ugla. Grčka donacija omogućila je novi život objekta, a učešće stručnjaka u re-

alizaciji sadržaja i novi kvalitet kule-spomenika. Umetnička intervencija, upotreba novih materijala i računarske tehnologije, oblikovali su narativ u objektu u univerzalno razumljiv jezik, a samu izložbu u mesto gde se prošlost meša sa budućnošću.

Od donžon kule nastale u jednoj fazi izgradnje beogradskog utvrđenja, bez jasno istaknutih nacionalnih odlika, nastao je srpsko-grčki spomenik. Uvođenjem izložbene postavke u objekat, sudbine dva naroda i narativi o nacionalnom buđenju postali su povezani, ukazivali su na zajedničke elemente i veze grčke i srpske istorije krajem XVIII i prve polovine XIX veka. Ovde je prvi put ispričana priča o poveznicama iz grčke i srpske istorije, nacionalnom preporodu i zajedničkoj težnji dva naroda da se uključe u tokove moderne evropske civilizacije. Na ovom mestu postalo je jasno da se nešto slično dešava i posle više od 200 godina. Srbija se borila za ulazak u Evropsku Uniju, ispunjavajući brojne zadatke koje je pred njom postavljala evropska komisija, iznova se dokazujući kao respektabilan član, dok se Grčka istovremeno borila za finansijsku likvidnost i opstanak kao punopravna članica Unije. I jedna i druga, civilizacijski uvek smeštene na drugoj strani od bogatih evropskih zemalja, postavile su u jednu ravan zajedničku istorijsku težnju za slobodom i nezavisnošću od velikih sila i pretočili je u simbol kule-tamnice koja postaje mesto povezivanja dva naroda, u kojoj se obećavajuća sloboda iznova pretvara u mesto stradanja i patnje.

U nemirnom i nepredvidivom svetu današnjice, gde se osvajanja naroda i resursa vrše na suptilnijem način nego ikada do sada, osvajajući najpre um i srce ljudi, heroji se pojavljuju kao protagonisti u igri definisanja pozicija u društveno-političkom kontekstu. Kula-podmornica, postala je svedok događaja i njihovog delovanja. Svedočila je da su se na istom tlu nalazila čak dva istaknuta borca za slobodu svojih naroda. Zatečeni na ovom mestu i ponovo zajedno otkriveni, stajali su jedan do drugoga otkrivajući prošlost i zagledani u budućnost. Vizija Rige o nezavisnosti, slobodi i bratstvu svih balkanskih naroda nikada nije politički ostvarena, iako su se ova očekivanja i političke težnje javljale periodično. U prvoj deceniji XXI veka izgledalo je kao da će najzad dočekati svoje ostvarenje u slobodnoj ujedinjenoj Evropi, iako se Evropa sve više zatvarala za prijem preostalih balkanskih država. Sada je Grčka bila taj neophodan partner Srbiji u ispunjenju misije ulaska u Evropsku Uniju. Iako se i ona nalazila na udaru ekonomske krize, Grčka je podržavala i pružala pomoć na tom putu šaljući joj najsnažniju simboličku poruku – da su Rigrine kosti, sahranjene na ovom mestu, Evropa. Rigin vizija o slobodi kao preduslovu za slobodno razmišljanje, slobodne ljude i slobodnu zemlju, univerzalna je teza demokratskih principa, na kojima se zasniva moderna evropska kultura.

U novoj simbolici Kula postaje tačka dodira, važno mesto povezivanja dve nacije, koje okuplja ljude iz sveta kulture i ljude koji veruju u ideale zajedničke evropske budućnosti. Od simbola odbrane i tamnice, postaje simbol povezivanja najpre dva naroda, a potom i prostor za dalje povezivanje balkanskih naroda sa Evropom. Dunav, nekada granica Zapada i Istoka, više nije limes koji razdvaja već postaje put za povezivanje kultura i ljudi.

Radovi na objektu, njegovom oživljavanju, davanju odgovarajućih sadržaja i otvaranje prostora za realizaciju programa iz kulture, doveli su do toga da je spomenik kulture postao asocijativni prostor akumuliranih evokativnih elemenata. Izgradnjom novih simboličkih značenja i asocijacija u Kuli Nebojša, obezbeđen je prostor za nastup domaćih i stranih umetnika, otvoren za stvaranje neprekidnog seta asocijacija i dijaloga sa prošlošću. Kao mesto drugosti koje daje utočište u distopijskom vremenu u kome sve više živimo, šalje poruke o važnosti „biti ovde“ i alatima za opstanak, čime se snovi o mogućoj stvarnosti od utopije pretvaraju u heterotopiju.

Literatura

- Antonijević, Dragana. 2007. *Karađorđe i Miloš: između istorije i predanja*. Beograd: Srpski genealoški centar.
- Assmann, Jan, Czaplicka, John. 1995. Collective Memory and Cultural Identity. *New German critique*, No. 65, Cultural History/Cultural Studies, (Spring-Summer), 125–133. DOI: 10.2307/488538
- Bendix, Regina. 2003. Heritage between Economy and Politics: An Assessment from the Perspective of Cultural Anthropology. In: *Intangible Heritage*, edited by L. Smith & N. Akagawa, 253–269, London: Routledge.
- Bogdanović, Bogdan. 1976. *Urbs&Logos: Ogledi iz simbologije grada*. Niš: Gradina.
- Carman, John, Sorensen, Marie Louise Stig. 2009. Heritage Studies: an outline. In: *Heritage Studies: Methods and Approaches*. edited by Marie Louise Stig Sorensen, John Carman. Oxon, New York: Routledge, 11 – 28.
- Detaljini urbanistički plan Kalemegdana 3106. *Službeni list grada Beograda* 6/1969.
- Foucault, Michel, Miskowiec, Jay. 1986. Of other spaces. *Diacritics*, 16 (1): 22–27. DOI: 10.2307/464648
- Lefebvre, Henri. 1991. [1974] *The production of space*. Translation by D. Nicholson-Smith. Oxford UK& Kambridge USA: Blackwell.
- Lučić-Todosić, Ivana. 2014. Korišćenje beogradske tvrđave: upotreba identiteta i prostora kulturnog dobra (studija slučaja). *Graditeljsko nasleđe u Srbiji: Zbornik u čast dr Dobroslava Bojka St. Pavlovića*, uredila dr Maša Vukanović, Beograd, Srbija, 14.11.2013. Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, 149–171.
- Maroević, Ivo. 1988. Spomenik kao dokument. *Pogledi*, 18 (3–4): 783–791.
- Matović, D. 2010. Liveni i topovi za Karađorđa. Večernje novosti, 28. april 2010. <http://www.novosti.rs/vesti/kultura.71.html:271989-Ливени-и-топови-за-Карађорђа>
- Poulot, Dominique. 1988. The Birth of Heritage: ‘le moment Guizot’. *The Oxford Art Journal*, 11 (2): 40–56.
- Popović, Marko, et al. 2006. *Beogradska tvrđava: The Fortress of Belgrade*. Beograd: JP „Beogradska tvrđava“.
- Popović, Marko. 2007. Kula Nebojša sa delom priobalnog bedema i vodenom kapijom II, *Nasleđe*, 8, 9– 28.
- Silva, Luis, Santos, Paula Mota. 2012. Ethnographies of Heritage and Power. *International Journal of Heritage of Studies*, 18 (5): 437–443. <https://doi.org/10.1080/13527258.2011.633541>

- Vecco, Marilena. 2010. A Definition of Cultural Heritage: From the Tangible to the Intangible. *Journal of Cultural Heritage*, 11, 321–324. <https://doi.org/10.1016/j.culher.2010.01.006>
- Vrzić, Đina, Grozdanić, Milica. 2011. Prikaz područja beogradske tvrđave u istorijskim i urbanističkim planovima kao prilog budućim procesima planiranja. *Nasleđe*, 12, 219–245.
- Zakon o kulturnim dobrima. *Službeni Glasnik Republike Srbije* 71/1994, 52/2011. Beograd: JP „Službeni glasnik”.

Primljeno: 9.02.2020

Odobreno: 9.07.2020.

Ivana Lučić-Todosić

Production of a common cultural heritage: Kula Nebojša. Belgrade New symbols in the medieval tower

Abstract: In this paper I wanted to record some started and unfinished processes, actors, perspectives and problems that I encountered in the work on the project “Conservation, Restoration and Revitalization of the Nebojsa Tower in the Old City of Belgrade”. As the project was realized in the area of the Belgrade fortress, which has the status of a protected cultural property of great importance for the Republic of Serbia, all the actions have been carried out deliberately, in a series of steps, in cooperation with numerous institutions and individuals from different professions, with due regard to the recommendations of the Venice Commission. As a basis for reflection on the topic “Production of a Common Cultural Heritage: Nebojsa Tower. Belgrade – New Symbols in the Medieval Tower“, was a presentation that I held at a gathering in Athens in November 2012, on which I presenting the project to the Greek professional public, then the personal memory and the social and political context in which the project was being implemented. The work is a reflection of self-reflection and a lived experience and „hindsight” the circumstances and power relations of social actors, an ethnologist – researchers. The paper discusses the conditions and effects of the work on the monumental heritage, changing functions and symbols of cultural property Nebojsa Tower and production process of new symbols and meanings that the tower became a stage and inspiration.

Keywords: Nebojša Tower, function, symbol, heterotopia, Belgrade Fortress, anthropology of heritage